

2. 7-9-класстарда алгебра сабагы: Китеп. мугалим үчүн / Ю.М. Колягин жана башкалар – М.: Просвещение, 2002. – 287 б.
3. Колягин Ю.М. жана орто мектепте математиканы окутуунун башка методдору. жеке ыкмалары. – М.: Агартуу, 1977. – 480 б.
4. Столяр А.А. Математика педагогикасы: Физика жана математика боюнча окуу китеби. - Минск: Жогорку мектеп, 1986.
5. Фридман Л.М. Математиканы окутуунун методикасынын теориялык негиздери: Мугалимдер, методисттер жана педагогдор үчүн колдонмо. жогорку окуу жайлары. – М.: Флинта, 1998.
6. Шапиро И.М. Математиканы окутууда практикалык мазмундагы тапшырмаларды колдонуу: Китеп. Мугалим үчүн. - М.: Просвещение, 1990.

УДК: 373.2

Меңдибаева Э.

Меңдибаева Элизат – магистрант, С. Нааматов атындагы НМУ

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН КЕП МАДАНИЯТЫН ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ ҮЙ-БҮЛӨНҮН ТААСИРИ

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ ДОШКОЛЬНИКОВ

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ON THE DEVELOPMENT OF SPEECH CULTURE OF PRESCHOOLERS

***Аннотация.** Мектепке чейинки куракта баланын сүйлөө маданиятын калыптандыруу маселеси өзгөчө кызыгууну туудурат. Бүгүнкү күндө үй-бүлө жана маданият кризисинин болушу көп белгиленет. Жаргон, адепсиз сөздөр көнүмүшкө айланып баратат, бул тилде балдар да, чоңдор да сүйлөшөт. Ошол эле учурда баланын сүйлөө маданиятын калыптандыруу жагынан үй-бүлө эбегейсиз зор тарбиялык потенциалга ээ экендигин тил психологиясы жаатындагы изилдөөлөр далилдейт.*

Кеп – адамдардын тил аркылуу баарлашуусунун тарыхый калыптанган формасы.

«Тил» жана «кеп» түшүнүктөрүн айырмалоо керек. Тил – шарттуу белгилердин системасы, анын жардамы менен адамдар үчүн белгилүү бир мааниге ээ болгон тыбыштардын айкалыштары берилет. Тил коом тарабынан жаралат жана адамдардын коомдук аң-сезиминде алардын коомдук болмушунун чагылдырылышынын формасы болуп саналат. Тил адамдардын баарлашуусунун алкагында калыптанып, ошол эле учурда коомдук-тарыхый өнүгүүнүн жемиси. Анын бир көрүнүшү – ар бир адам айланасындагы адамдар сүйлөгөн даяр тилди таап, аны өзүнүн өнүгүү процессинде сиңирип алуусунда. Бирок, белгилүү бир тилде эне тили болуп, адам аны өнүктүрүүнүн жана модернизациялоонун потенциалдуу булагы катары аракеттенет.

***Аннотация.** Особый интерес представляет проблема формирования речевой культуры ребенка в дошкольном возрасте. Сегодня часто отмечается наличие кризиса семьи и культуры. Сленг и ненормативная лексика становятся обычным явлением, и на этом языке говорят как дети, так и взрослые. В то же время исследования в области психологии языка доказывают, что семья обладает огромным воспитательным потенциалом в плане формирования речевой культуры ребенка.*

Речь – исторически сложившаяся форма человеческого общения посредством языка.

Следует различать понятия «язык» и «речь». Язык – это система условных знаков, с помощью которых задаются сочетания звуков, имеющие для людей определенное значение. Язык создается обществом и является формой отражения своего социального бытия в общественном сознании людей. Язык формируется в рамках человеческого общения и в то

же время является продуктом общественно-исторического развития. Одно из ее проявлений состоит в том, что каждый человек находит готовый язык, на котором говорят окружающие его люди, и усваивает его в процессе своего развития. Однако когда тот или иной язык является родным, человек выступает как потенциальный источник его развития и модернизации.

Annotation. *Of particular interest is the problem of the formation of speech culture of a child at preschool age. Today, it is often noted that there is a crisis in the family and culture. Slang and non-normative vocabulary become commonplace, and this language is spoken by both children and adults. At the same time, research in the field of psychology of language proves that the family has a huge educational potential in terms of forming the speech culture of the child.*

Speech is a historically developed form of human communication through language.

The concepts of "language" and "speech" should be distinguished. Language is a system of conventional signs, with the help of which combinations of sounds are defined, which have a certain meaning for people. Language is created by society and is a form of reflection of its social existence in the public consciousness of people. Language is formed within the framework of human communication and at the same time is a product of socio-historical development.

One of its manifestations consists in the fact that each person finds a ready-made language that is spoken by the people around him, and learns it in the process of his development. However, when one or another language is native, a person acts as a potential source of his development and modernization.

Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары өнүктүрүү тууралуу мыйзамдын кабыл алынганына быйыл отуз эки жыл болот. Андан бери да бир катар расмий документтер кабыл алынып, Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасында "... эгемендүүлүк жылдары мамлекеттик тилди колдоо боюнча жигердүү күч-аракеттер жумшалганына карабастан, азыркы мезгилде кыргыз тилин колдонуунун чөйрөсүн кеңейтүүдө, биринчи кезекте мамлекеттик башкаруу, иш кагаздарын жүргүзүү жана кесиптик коммуникация чөйрөсүндө, ошондой эле жогорку билим берүү системасында кескин өзгөрүүлөрдүн болгондугу байкалбай жатат. Мамлекеттик тил республиканын бардык окуу жайларында окутулуп жаткандыгына карабастан, кыргыз тили эне тили болуп эсептелбеген жарандардын ондон бир бөлүгү гана бул тилди билет..." " кыргыз тили экономика, билим берүү, илим чөйрөлөрүндө жана адистерди даярдоодо жетишсиз колдонулуп жаткандыгы " белгиленген. Эне тилибиздин ушундай бүгүнкү абалынан улам, кыргыз тилинин түбөлүк түпкүлүктүү ордун, келечегин бекем түптөө, анын ар бир жогорку окуу жайында атайын окуу дисциплинасы катары системалуу түрдө терең окутулушуна кам көрүү маселеси турат.

Кеп бул – пикир алышуу, сүйлөшүү, уга билүү маданиятынын негизги каражаты. Окумуштуу Поль Сопер “кептин башкы функциясы – карым-катнаш” деп белгилегендей, кеп ишмердүүлүгүнүн башаты бири бирин уга билүү аркылуу карым-катнаш жасоо мамилесинен башталаары анык.

Психолог окумуштуу А.А.Бодалевдун “Инсан жана карым-катнаш”, “Карым- катнаштын психологиясы” аттуу көлөмдүү тандалма эмгектеринде “инсандардын бири-бири менен карым-катнаш жасоосундагы кыйынчылыктар, анын себептери жана андан чыгуунун жолдору, инсандын калыптануусундагы пикир алмашуунун мааниси, карым-катнаштын ийгиликтүү ишке ашуусунун психологиялык-педагогикалык факторлору” чечмеленген.

Кеп ишмердүүлүгү инсандын акыл-эс ой жүгүртүүсүнөн баштап, бүтүндөй кулк-мүнөзүн, жүрүм-турум маданиятын чагылдырып, мүнөздөйт жана коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугуна таасирин тийгизет. Кеп ишмердүүлүгү түздөн-түз кептик баарлашуу менен байланышкан адамдар үчүн, айрыкча, алардын кесиптик ийгилигинин олуттуу мааниге ээ болуусунун негизги шарттарынын бири. Студент жаштар кайсыл гана кесипке ээ болбосун алардын кыргызча үлгүлүү кеп ишмердүүлүгү алдыңкы орунда турганда гана өз мекенинин мыкты жаратман адиси катары калыптанаары анык.

Дегеле, ар бир адамдын кыргызча кеп ишмердүүлүгү менен адистик-кесиптик ишмердүүлүгү жуурулушуп, бири- бирине төп келгенде гана керектүү натыйжага жетишүү менен өтөлгөлүү өмүр сүрөөрү талашсыз.

Ошентип, вербалдык байланыш татаал жана көп тараптуу процесс. А.Н. Леонтьев ар кандай кеп актысы кептин формасына жана түрүнө, конкреттүү кырдаалга жана баарлашуунун максаттарына жараша ар кандай түзүлүштү жана белгилүү каражаттарды колдонууну талап кылган конкреттүү психологиялык маселенин чечилишин көрсөтөт [4].

Адамдын сүйлөө сөздөрү бир топ ар түрдүү жана ар кандай формаларга ээ. Бирок, кептин кайсы түрү колдонулбасын, ал кептин эки негизги түрүнүн бирине: оозеки же жазма кептин бирине тиешелүү болот. Бул эки түрдүн кээ бир окшоштуктары бар экенин белгилей кетүү керек. Бул окшоштук азыркы тилдерде оозеки кеп сыяктуу жазма кептин да үндүү экендигинде. Жазуу кептин белгилери сөздүн тыбыштык курамын билдирет, дароо маанини билдирбейт. Оозеки кептин негизги башталгыч түрү — баарлашуу (диалогдук сүйлөө) түрүндө улануучу кеп. Анын өзгөчөлүгү маектештин активдүү колдоосунда, башкача айтканда, сүйлөшүү процессине эки адам катышат.

Демек, сүйлөшүү речинин эң жөнөкөй түрү. Сүйлөөнүн дагы бир түрү – бир адам тарабынан айтылган сүйлөө. Бул учурда угуучулар сүйлөп жаткан адамдын сөзүн кабыл алышат, бирок ага түз катышпайт. Мындай кеп монологдук кеп (монолог) деп аталат. Монологдук кеп, мисалы, лектордун, баяндамачынын ж.б.

Психологиялык көз караштан алганда, мындай сүйлөө диалогдук кепке караганда татаалыраак, анткени ал сүйлөөчүнүн ойлорун ырааттуу, так ырааттуу айта билүүсүн, маалыматтын адамдар тарабынан кандайча өздөштүрүлгөнүнө баа берүүнү ж.б.у.с. талап кылат. Диалогдук да, монологдук да сөз активдүү же пассивдүү болушу мүмкүн. [7].

Кептин активдуу формасы — сүйлөөчүнүн, пассивдүү кеп — угуп жаткан адамдын сөзү. Адам укканда сүйлөөчүнүн сөзүн өзүнө кайталайт. Сыртынан, бул өзүн көрсөтпөйт, бирок ошол эле учурда сүйлөө активдүүлүгү ишке ашат.

Кептин дагы бир түрү — жазма кеп. Ал оозеки кептен жазуу белгилеринин жардамы менен графикалык чагылдырылышы менен гана айырмаланбастан. Эң негизги айырмачылыктардын бири – оозеки кепте сөздөр бири-бирин так ээрчийт. Жазуу речинде жагдай башкача болот – жазуучу да, окурман да өз кабылдоо тармагында бир эле учурда бир нече сөздөргө ээ, ал эми бул зарылчылык болгон учурларда алар кайра бир нече саптарды же беттерди кайтара алышат. [12].

Бул жазуу белгилүү бир артыкчылыктарды түзөт. Жазуу речти түшүнүү оңой, ошол эле учурда ал сөз айкаштарын ойлонуштурулуп түзүүнү, ойду берүүнүн тактыгын ж.б.у.с. Кептин түрлөрүнүн дагы бир жалпы бөлүнүшү бар. Бул жерде ички жана тышкы кеп айырмаланат.

Тышкы кеп байланыш процесси, маалымат алмашуу менен байланышкан. Ички кеп, биринчиден, ой жүгүртүү процессин камсыз кылуу менен байланышкан. Бул ой жүгүртүү менен кептин ортосундагы байланышты камсыз кылган кыйла татаал көрүнүш. Кептин кандай түрү болбосун бир катар функцияларды аткара тургандыгын белгилей кетүү керек.

Сөздүн жардамы менен адамдын предметтерге, кубулуштарга жана өзүнө болгон мамилесин билдирүү функциясы. Бир нерсеге болгон мамилесин билдиргенде, адамдын сүйлөө сөзүндө, эреже катары, белгилүү бир эмоционалдык боёк бар, ал айланадагы адамдардын талкууланып жаткан нерсеге болгон мамилебизди түшүнүүсүнө өбөлгө түзөт. [12].

Таасир кылуу функциясы – сөздүн жардамы менен адам башка адамды (адамдар тобун) белгилүү бир аракетке түртүүгө, кандайдыр бир нерсеге белгилүү көз карашты калыптандырууга аракет кылуусу ж.б. Эреже катары, бул функция кайрылуу, ынандыруу, буйрук аркылуу ишке ашырылат. Кабардын милдети сөздөрдү колдонгон адамдардын ортосунда ой жана маалымат алмашуу болуп саналат. Бул функция адамдардын ортосундагы байланыштарды ишке ашырууну камсыз кылат. Мындай байланыштар процессинде маалымат алмашуу гана эмес, адамдардын өз ара аракеттенүүсү да уюштурулат.

Белгилөө функциясы — предметтерге жана кубулуштарга белгилүү бир аттарды берүү жөндөмү. Бул функциянын аркасында адам абстракттуу ой жүгүртүүгө, абстракттуу

түшүнүктөрдү колдонууга, башка адамдар менен маалымат алмашууга мүмкүнчүлүк алат [5].

Сүйлөө коммуникация каражаты катары кароо менен, филогенезде сүйлөө, кыязы, адамдар ортосунда маалымат алмашуунун бир жолу катары так иштегендигин белгилей кетүү керек. Көптөгөн жаныбарлардын жакшы өнүккөн байланыш каражаттары бар, сиз социалдык эмоциялар деп аталган (жаңсоо, мимика) менен байланышкан экспрессивдүү кыймылдарды таба аласыз.

Көптөгөн жаныбарлар үчүн сүйлөө эмоционалдык жана экспрессивдүү реакциялардын системасы гана эмес, ошондой эле алардын өз түрү менен психологиялык байланыш каражаты болуп саналат. Онтогенезде калыптанган ошол эле ролду сөз башында адамда аткарат [6].

Бирок, адамдагы кептин негизги функциясы дагы эле анын ой жүгүртүү куралы экендигинде. Сөз бир түшүнүк катары үндөрдүн жөнөкөй айкалышы алып жүрүүгө караганда алда канча көп маалыматты камтыйт. Ой жүгүртүү менен сүйлөөнүн ажырагыс байланышы көп сандагы изилдөөлөр менен далилденген (мисалы, акыл-эс маселелерин чечүүгө үн аппаратынын катышуусун изилдөө, ой жүгүртүүнүн эң күчтүү учурларында үн байламталарынын активдүүлүгүн көрсөтүү) .

Кеп маданияты – бул сүйлөө чеберчилиги, адамдын өз оюн ачык жана жеткиликтүү бере алуусу. Кеп маданиятынын туу чокусу катары адабий тил (улуттук тилдин устаттар тарабынан иштелип чыккан үлгүлүү формасы) каралат. Адамдын тилинин туура болушуна көп сандагы диалектилердин, жаргондордун, элдик тилдердин таасири, ошондой эле кептин керексиз клишелер менен бүтөлүп калышы тоскоол болууда. Буга каршы куреш адамдардын жалпы, ошондой эле тил маданиятын жогорулатуу.

Л.А. Введенская кеп маданиятын милдеттерге жана максаттарга ылайык конкреттүү кырдаалды эске алуу менен адресатка оптималдуу таасир этүүчү сапаттардын жыйындысы катары аныктайт. Сөздүн тактыгы, тактыгы, тазалыгы менен айырмаланат. Анын көп түрдүүлүгү жана байлыгы, тууралыгы жана экспрессивдүүлүгү да маанилүү роль ойнойт [8].

Демек, кеп адам турмушунда бир катар маанилүү кызматтарды аткарган татаал кубулуш. Кептин өнүгүшү бир нече этаптарды камтыган татаал процесс.

Сөз байлыгы – бул адам маанисин билип, өз кебинде колдонгон сөздөрдүн топтому. Тексттеги ар бир сөздүн маанисин түшүнүү бүтүндөй сүйлөмдүн, абзацтын, тексттин маанисин түшүнүүгө жардам берет. Тексттеги кайсы бир сөз окуучулар үчүн таптакыр түшүнүксүз, жаңы же жазылышы тааныш, бирок мааниси анчалык түшүнүктүү эмес болуп калышы мүмкүн. Сөз тааныш жана түшүнүктүү, бирок окуучулар ал сөздү кебинде жана жазууда колдонбогон жагдайлар да жолугат.

Болочокто педагог боло турган адистин кыргызча кеп ишмердүүлүгү анын натыйжалуу кептик-кесиптик ишмердүүлүгүн ишке ашырууда маанилүү ролду ойнойт. Ошондуктан кыргызча кеп ишмердүүлүгүн кесиптик адистикте аракетке келтирүү маанилүү билгичтиктердин бири катары эске алуу максатка ылайыктуу.

Колдонулган адабияттар:

1. Ильяшенко В.М., Ушакова О.С. Мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө маданиятын тарбиялоо. – Елец: ЖМУ, 2003. – 122 б. Craig G. Өнүгүү психологиясы. - Петербург: Петр, 2000. - 992-ж.

2. Куликова Т.А. Үй-бүлө педагогикасы жана үй тарбиясы. - М.: "Академия", 2007. - 232 б.

3. Стародубова Н.А. Мектепке чейинки курактагы балдардын кебин өнүктүрүүнүн теориясы жана методдору. – М.: Академия, 2016. – 256 б.

4. Тихеева Е.И. Балдардын сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүү (эрте жана мектепке чейинки курактагы). – М.: Агартуу, 1981. – 159б. Ушакова О.С. Мектепке чейинки балдардын сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүү. - М.: Психотерапия институтунун басмаканасы, 2001. - 256 б.

5. Ушакова О.С. Мектепке чейинки баланын кепти өнүктүрүү теориясы жана практикасы. - М.: ТК "Сфера", 2010. - 216с. Формановская Н.И. Баарлашуу маданияты жана сүйлөө этикети. – М.: ИКАР, 2005. – 250б.

ЛОГИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮДӨ МАТЕМАТИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИН РОЛУ

РОЛЬ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ THE ROLE OF MATHEMATICAL PROBLEMS IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING

Аннотация. Макалада окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн жолдору каралган; математикалык маселелерге мүнөздөмө берилип, алардын мектеп окуучуларынын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө таасири сыпатталган; математикалык маселелерди чечүү аркылуу логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү боюнча текшерүү иштердин жыйынтыгы сыпатталган.

Аннотация. В статье представлены способы развития логического мышления учащихся; описаны математические задачи и описано их влияние на развитие логического мышления школьников; Описаны результаты контрольных работ на развитие логического мышления путем решения математических задач.

Abstract. The article presents ways to develop the logical thinking of students; mathematical problems are described and their influence on the development of logical thinking of schoolchildren is described; The results of tests for the development of logical thinking by solving mathematical problems are described.

Негизги сөздөр: Логикалык ой жүгүртүү, математикалык маселелер, математикалык түшүнүктөр, математикалык символдор, эстутум.

Ключевые слова: логическое мышление, математические задачи, математические понятия, математические символы, память.

Key words: logical thinking, mathematical problems, mathematical concepts, mathematical symbols, memory.

Окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн көйгөйү жөнүндө ар кыл аспектилерде кеп кылууга болот. Ал окуучулардын бул жааттагы даярдыгынын жетишсиздигинен улам, окуучулар математиканын мектептик курсунун мазмунун өздөштүрүүдө кетирген логикалык каталардын көптүгүнөн улам, математиканын мектептик курсунда пайда болууга тийиш.

Окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү милдети жалпы билим берүүчү мектептерге коюлган. Өзгөчө математика боюнча бардык мектептик программаларда логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү каралган. Жүз жыл мурда эле Л.Н. Толстой математиканын милдети саноо эмес, саноодогу адамдын оюн окутуу деп белгилеген.

Мектепте окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү жаатындагы иштер анча жакшы эместигин белгилөөгө болот. Окуучулар белгилүү бир түшүнүктөрдү, эрежелерди, касиеттерди чаташтырышат. Көрүнүп тургандай, окутуу процессинде логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө атайын көңүл буруу зарылдыгы бар.

Логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү көйгөйү мектептик математикалык билим берүүнү гуманизациялоо жана гуманитаризациялоо идеяларын ишке ашырууга байланыштуу өзгөчө актуалдуулукка ээ болот. Логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө математикалык маселелердин ролу боюнча алардын бир нече түрлөрүн ажыратуу керек.

1) Математикалык түшүнүктөрдү өздөштүрүү үчүн маселелер. Математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу түшүнүктөрдүн, алардын аныктамаларын менен касиеттеринин үстүнөн деталдуу жана тырыша иштөө шартында гана ийгилик болоору белгилүү. Түшүнүккө ээ болуу үчүн аны жаттоо жетишсиз. Аныктамадагы ар бир сөздүн маанисин талдоо, үйрөнүлүп